

Lidová architektura v historické kulturní krajině.

Příspěvek k poznání vývoje sídelního celku na příkladu KPZ Plasko

Karel FOUĐ

ANOTACE: Plasy na severním Plzeňsku jsou přirozeným centrem krajinné památkové zóny Plasko. Dominantou rozlehlého údolí s městem jsou budovy cisterciáckého kláštera, který zde vznikl již před polovinou 12. století. Památkové, stavebně- či kulturněhistorické a estetické hodnoty sídla se ukrývají nejen v klášterním komplexu, ale také v navazující krajině, po staletí utvářené člověkem. Součástí místa je i pozoruhodná kolekce objektů z okruhu památek lidového stavitelství, z nichž mnohé vznikly již na rozhraní 18. a 19. století. Plasy jsou příkladem lokality, která se z pouhé osady při klášteře proměnila v nevelké město obklopené zelení, plné památek a s vysokým potenciálem v oblasti cestovního ruchu.



1

Úvodem

Plasy leží přibližně 20 km severně od Plzně. Historie sídla je spjata s dějinami kláštera cisterciáků, který byl založen v širokém a hlubokém údolí řeky Střely knížetem Vladislavem II. roku 1144.¹ Od té doby v podstatě až do svého zrušení roku 1785 určoval chod i rozvoj sídla klášter. O podobě zástavby Plas za zdi kláštera není až do 19. století příliš mnoho věrohodných zpráv. Informace přinášejí především veduty, které se však, jistě právem, věnují samotnému klášteru. Areál kláštera prakticky od jeho počátků až do ukončení řeholní činnosti v 80. letech 18. století zahrnoval řadu objektů, počínaje konventem a konče hospodářským dvorem. Plocha území zastavěná klášterem a obslužnými budovami byla značná a zaujímal pozemek o velikosti cca 500 × 500 m. Ikografické prameny kladené vznikem do počátku 19. století zachycují bezprostřední okolí areálu

kláštera s dvorem stále ještě bez zástavby, jen jižně až jihovýchodně od konventu se nacházelo několik většinou menších objektů. Některé veduty kromě toho znázorňují členitost okolní krajiny porostlé lesem, sady, případně zbavené vegetace a protkané polními cestami. Patrný je také průběh Staré cesty procházející kolem kláštera a směřující dále k severovýchodu.²

Rozvoj Plas v 19. a 20. století

Roku 1826 kupuje bývalé klášterní panství kníže Lothar Metternich. On a jeho následovníci utvářeli především v období druhé poloviny 19. století novou podobu Plas, které i nadále zůstaly centrem panství. Metternich, stejně jako před ním cisterciáci, využíval potenciál krajiny. Zatímco řeholní řád se orientoval především na zemědělskou produkci a lesní hospodářství, knížecí rod rozšířil podnikatelské aktivity také do oblasti průmyslu. Proto již v letech 1827–1829

Obr. 1. Plasy, areál cisterciáckého kláštera, pohled od jihu na dominující budovu konventu s navazujícím nemocničním křídlem. Areál kláštera tvoří přirozené centrum obce. Foto: Karel Foud, 2014.

■ Poznámky

1 Širší region Plzeňska (zahrnující dnes území okresů Plzeň-sever, Plzeň-jih a Tachov) patří k těm oblastem českého knížectví, které v první polovině 12. století kolonizovalo několik řeholních řádů najednou. Na relativně malém území se tady v průběhu pár desítek let usídlili benediktini, jejichž dominiem se stalo okolí pozdějšího královského města Stříbra (okres Tachov), dále premonstráti, kteří posléze hospodařili na území v okolí Chotěšova a Stodu (okres Plzeň-jih), a také cisterciáci, kteří od panovníka získali území dnes zhruba vymezené Třemošnou na jihu, Dolní Bělou na západě, Kralovicemi na severu a údolím řeky Berounky na východě (vše okres Plzeň-sever). Zapomenout nelze ani na dominium cisterciáckého kláštera pod Zelenou Horou, jehož centrem se stala dnešní obec Klášter u Nepomuku (okres Plzeň-jih).

2 Idealizovaných pohledů na klášter vzniklo v průběhu 18. století a na přelomu 18. a 19. věku hned několik. Zcela právem se věnují stavebnímu fondu kláštera, zachycují však i jeho bezprostřední okolí, jako je zahrada východně a jižně až jihozápadně od konventu. Právě tyto prostory byly devastovány vyměřením a výstavbou nové císařské silnice. Zcela okrajově lze na vedutách spatřit několik větších drobných objektů stojících vně kláštera. Zásadnější informace o stavební podobě území mimo zdi kláštera a hospodářského dvora u kláštera nepřinášejí ani Willenbergova veduta z roku 1602. Cenným historickým pramenem poznání plaského panství jsou mapy vyhotovené ve 20. letech 19. století geometry Ondřejem Wiehlem a jeho synem Antonínem. Přestože jde v první řadě o mapové podklady vzniklé pro účely lesního hospodaření, zachycují také tehdy existující domovní fond včetně zástavby samotných Plas (podle Karel Foud – Karel Kuča, Plasko, in: Karel Kuča (ed.), *Krajinné památkové zóny v České republice*, Praha 2015, s. 318–333; dále *Plasy. Osm a půl století v Plaské kotlině. Díl II. Osobnosti, události, letopočty*, Plasy 1997, s. 29).

2



4



5



6



7

Obr. 4. Plasy, areál kláštera, pohled od východu přes park, který zde byl vysázen v poslední třetině 19. století. Součástí klášterního komplexu je také rozložitá sýpka od J. B. Matheye ze 80. let 17. století. V jejím středu stojí mimořádně cenná raně středověká kaple sv. Václava a Marii Magdalény. Foto: Karel Foud, 2014.

Obr. 5. Plasy, rybník jihovýchodně od kláštera, pohled západním směrem. Prostředí navazující na klášter v průběhu druhé a třetí třetiny 19. století ovlivnily aktivity Metternichů, vlastníků plaského panství. Jednou z nich bylo právě založení rybníka při jihovýchodním okraji Velké louky. Foto: Karel Foud, 2013.

Obr. 6. Plasy, pohled od východu na stavení čp. 12, v pozadí jihovýchodní průčelí konventu. V prostředí kláštera se drobná zástavba chalup a objektů začala prosazovat jen zvolna. Foto: Karel Foud, 2014.

Obr. 7. Plasy, pohled od východu na dům čp. 32, který patří k nejstarším objektům z okruhu památek lidového stavitelství v prostředí východního předpolí kláštera. Foto: Karel Foud, 2004.

josefské a Františkovo,⁵ které vznikalo v období 60.–80. let 18. století a dále v letech 1836–1852. Mapa stabilního katastru z roku 1839 zachycuje zástavbu Plas soustředěnou v bezprostředním okolí řeky Střely a také stra-

nou od ní. Střední část intravilánu zabíral areál kláštera, na který ze západní strany navazovalo prostředí Velké louky, tehdy ještě bez umělého koryta, kterým se později odebírala voda z Lomanského potoka pro rybník, zřízený knížecí vrchností v prostoru jižně od nemocničního křídla. Shluk většinou drobných chalup ležel na sklonku 30. let 19. století v první řadě jihovýchodně od kostela sv. Václava. Jednalo se především o objekty domkářů a chalupníků bez rozvinutějšího hospodářského zázemí. Náznak veřejného prostoru, za jaký lze náves, popřípadě náměstí považovat, se formoval ve střední části zástavby (dnes křižovatka ulic Babinské a Bohumila Slámy), do podoby tradiční návěsnice ale dotvořen nebyl a jeho absence v místě je dodnes zřejmá. Údolí mělo být za časů plaských opatů v první řadě doménou kláštera, místem pro rozjímání, záměrně zapovězeným ruchu světského života. Lze se domnívat, že rozsah zástavby ležící v okolí kláštera se od jeho zrušení v 80. letech 18. století do doby pořízení

katastr, jeden z nejpozoruhodnějších, nejpodrobnějších a také nejvíce ceněných mapových podkladů, na který navázaly další katastrální mapy včetně těch současných. Barveně od sebe odlišuje stavby spalné a nespalné podle požární bezpečnosti, pracuje s různými kategoriemi pozemků, jako jsou zahrady, sady, louky. Mapové podklady jejich autoři obohatili také o pomístní názvy. To vše dnes činí ze stabilního katastru jeden ze zásadních historických pramenů, zde navíc zpřístupněný odborně i laické veřejnosti prostřednictvím portálu Archivní mapy ÚAZK (podle: <http://archivnimapy.cuzk.cz>).

5 Tzv. josefské mapování označuje mapové dílo vzniklé pro vojenské účely, které mělo zachytit podobu celé habsburské monarchie. I. vojenské mapování – josefské – vznikalo v letech 1764–1768 a dále v období 1780–1783. Podkladem k jeho vzniku byla mapa Čech z roku 1720 od německého kartografa Jana Kryštofa Müllera. Mapování probíhalo způsobem „à la vue“ neboli „od oka“ a pozornost byla věnována především strategicky významným objektům, průběhům cest, vodním tokům apod. Výsledné mapy byly pořízeny zhruba v měřítku 1 : 28 800. Význam I. vojenského mapování spočívá v první řadě v jeho podrobnosti a téměř vyčerpávajícím písemném operátu. II. vojenské mapování (tzv. Františkovo) vzniklo v letech 1836–1852 (podle <https://oldmaps.geolab.cz/map> – I. vojenské (josefské) mapování – Čechy, mapový list č. 120, vyhledáno 22. 4. 2016).

■ Poznámky

4 Ve 30.–40. letech 19. století vznikl v českých zemích pro potřeby zdanění a také evidence obyvatelstva stabilní

stabilního katastru zásadnějším způsobem nezměnil,⁶ s výjimkou aktivit knížecí vrchnosti spojených s průmyslovým podnikem na severozápadní straně sídla při silnici na Horní Hradiště. Zřízení hutě a následné rozšíření provozu vyvolalo poptávku po pracovní síle. Současně s tím vyvstala požadavek na zajištění ubytovacích kapacit. Zájem o nové bydlení tak dal vzniknout kolonii drobných domků vyzdvižených severozápadně od hutě.⁷

S přeložením původní Staré cesty procházející Plasy směrem na Kralovice do bezprostřední blízkosti konventu ve 40. letech 19. století⁸ došlo také k vyměření nové císařské silnice, která se od poslední třetiny 19. století vinula po jižním svahu Plaského údolí. Důvodem k tomuto kroku bylo značné převýšení v trase Staré cesty, která od kláštera směřovala na severovýchod až po okraj terasy ležící asi 2,5 km severovýchodně od konventu, do místa zvaného Sokolka. Lemovala ji alej, která se především v lesních úsecích dochovala ve fragmentární podobě, stejně jako neméně stará a známá Alej vzdechů. Ta vznikla ještě za panování plaských opatů na dohled od kláštera a tvořila ji skupina lip. Na tradici plaských alejí navázala úprava Velké louky, kde kromě vodního náhonu nebo nedokončeného zemního valu s cestou, protínajícího v ose severozápad–jihovýchod původně jen travnatou plochu, byla při severovýchodním břehu rybníka vysázena další alej.

V období druhé poloviny 19. století až první třetiny následujícího věku se zástavba Plas šířila v první řadě jižním směrem podél silnice na Plzeň, dále směrem jihozápadním až západním při cestě na Korýtká a Vrážné a východním podél cesty na Babinu a Nebřeziny. Významnou měrou do obrazu údolí vstoupila železnice s viaduktem při západní straně Velké louky. Především v období 20.–30. let 20. století vzniklo v obci několik význačných staveb, mezi které patří např. škola čp. 280⁹ nebo budova radnice čp. 285.¹⁰ Po roce 1950 zástavba Plas vykročila severním až severovýchodním směrem, kde byla vyměřena celá nová čtvrť bytových domů, doplněná o školní budovu a další objekty občanské vybavenosti. Plasy se nadále rozvíjely směrem severozápadním podél cesty na Horní Hradiště a také v jihozápadní a jižní části intravilánu. V období 60.–80. let 20. století vznikl v severozápadní části plaského údolí rozlehlý areál volnočasových aktivit.¹¹ Prozatím posledním významným urbanistickým počinem v k. ú. Plasy je nová obytná zóna „Nad Stodolami“, vyrůstající ve svahu mezi klášteřem a silnicí na Kralovice. V roce 1960 Plasy získaly statut města.¹²

Areál kláštera byl pro nesporné architektonické a památkové hodnoty prohlášen v 90. letech 20. století za národní kulturní památku. Ve snaze chránit kvalitu dochovaného prostředí klášte-

ra bylo vyhlášeno Okresním úřadem Plzeň-sever ve stejné době ochranné pásmo kláštera. To zahrnuje jak samotný soubor církevních staveb, tak navazující okolí. Morfologie zdejší krajiny s hlubokým údolím s protékající řekou Střelou, pozvolnými i strmými svahy krytými lesem, křovinami i sady se následně stala předmětem památkové ochrany prostřednictvím institutu krajinných památkových zón, vyhlášených na území Plzeňského kraje v roce 1996. Krajinná památková zóna Plasko (dále též KPZ Plasko) se rozprostírá na území vymezeném Žebnicí na severu, Babinou na východě, Nebřezinami na jihovýchodě, Rybnicí na jihu a Horním Hradištěm na severozápadě. Třebaže se plošná památková ochrana intravilánu těchto sídel kromě Plas netýká, jedná se vesměs o velmi cenné lokality, pozoruhodné jak po stránce urbanistické, tak stavebněhistorické.¹³ Předmětem památkové ochrany v KPZ Plasko je nejen samotné sídlo, ale i navazující krajina, její struktura, prostorové uspořádání, charakteristické prostředí Velké louky s připojenými alejemi, průběh Staré cesty, drobné památky a mnohé další aspekty spojené s životem v sousedství takřka devět století starého kláštera.

■ Poznámky

6 Mapa tzv. I. vojenského mapování – josefského zachycuje zástavbu Plas soustředěnou v prostoru východně až jihovýchodně od klášterního konventu a klášterní zahrady a dále jihozápadně od centra s klášteřem, tedy na území, jehož stavební podobu k roku 1839 bezpečně zaznamenává stabilní katastr. Rozsah zástavby Plas mimo hranice klášterního areálu podle mapy I. vojenského – josefského mapování je až na výjimky (např. zvětšení rozsahu zástavby v dnešní ul. K Letišti jižním směrem) přibližně stejný se zastavěným územím zachyceným stabilním katastrem. Od 80. let 18. století až po konec 30. let 19. století tedy k zásadním změnám ve struktuře sídla bezpochyby nedošlo.

7 Zástavbu v okolí hutě sv. Klimenta čp. 214 v k. ú. Plasy stabilní katastr zaznamenal k roku 1839 z větší části již do tvořenou, třebaže také v následujícím období zde probíhala intenzivní stavební činnost. Ještě ve 40. letech 19. století byla huť samotou při cestě na Horní Hradiště ležící stranou od centra s klášteřem. V době pořízení stabilního katastru kolonie drobných domků pro zaměstnance hutí (dnes Hutní ulice čp. 65, 68, 70 a 309–315) již existovala. Katastr ji klasifikoval jako nespálnou, tedy požárně méně nebezpečnou, třebaže je prokázáno, že přinejmenším čp. 310 (v sousedství čp. 65) si do roku 2010 podrželo dřevěné stěny, sroubené z pečlivě otesaných klád. Existence sroubených stěn u dalších staveb v kolonii není prokázána, ale ani vyloučena. Objekty někdejší hutní kolonie přežily do počátku 21. století, a třebaže většinou již opakovaně podléhaly adaptaci, jejich tradiční hmota, tvary střech a založení v řadě za sebou setrvaly bez podstatnějších změn. Spolu s hutí, kychtou a budovou ředitelství hutě čp. 67 tvoří domky hutníků velmi cenný stavební soubor,

podnes považovaný za živoucí doklad průmyslového podnikání na severním Plzeňsku v období první i druhé poloviny 19. století.

8 Podle *Plasy... Díl 1* (pozn. 3), s. 46.

9 Architekt Hanuš Zápál (1885–1964) patří k čelním představitelům meziválečné architektury na Plzeňsku, a nejen tam. Je autorem řady dosud existujících staveb v Plzni a blízkém okolí. Projektoval nejen veřejné budovy, školy, sanatoria, ale i rodinné domy apod. Na severním Plzeňsku Zápál navrhl několik školních budov, např. v Blatnici, Plané nade Mží nebo Plasích (1932, stavba realizována v letech 1933–1934). Architekt Zápál kromě toho také stojí za záchranou proboštství plaského kláštera v Mariánském Týnci. Viz Petr Domanický, *Hanuš Zápál 1885–1964. Architekt Plzeňska*, Plzeň 2015 a *Plasy... Díl 1* (pozn. 3), s. 61.

10 Budova plaské radnice čp. 285 byla stavebně dokončena roku 1935. Slavnostního otevření (28. 10. 1935) se zúčastnil senátor Vojtěch Beneš, kožlanský rodák a bratr prezidenta ČSR dr. Edvarda Beneše. Objekt vystavěl plaský stavitel Stanislav Lukáš. Budova je hodnotným příkladem meziválečné architektury na Plzeňsku stejně jako plaská škola čp. 280. Podle *Plasy... Díl 1* (pozn. 3), s. 63.

11 Jde v první řadě o někdejší pionýrský tábor s rozložitou správnou a víceúčelovou stavbou čp. 393 nebo čp. 495. Třebaže jde o okrajovou část Velké louky, nelze se nezmínit o negativním dopadu přinejmenším správních budov čp. 495 na vzhled prostředí území, které Metternichové zvolna přetvářeli v průběhu poslední třetiny 19. století v rozsáhlý přírodní krajinný park. Dosavadní charakter Velké louky ovlivnily také objekty přírodního parku, který vznikl v její severovýchodní části. Kromě parku zde stojí také několik obslužných objektů, např. čp. 479. Stav mnohých z nich je značně problematický a i přes evidentní snahu o zlepšení jejich vzhledu se nedaří některé z nich udržet v provozu.

12 Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl V. Par–Pra*, Praha 2002, s. 167–171.

13 Žebnice se v písemných pramenech připomíná poprvé k roku 1250 již jako majetek plaského kláštera. Ve 14. století byl ve vsi svobodný dvůr držení pány ze Žebnice. Zdejší kostel sv. Jakuba Většího je pozoruhodná gotická stavba, barokizovaná a zároveň i prodloužená v letech 1784–1785 plaským klášteřem. Jde o jeden z posledních stavebních počínů plaských cisterciáků, neboť již roku 1785 byl plaský klášter zrušen (viz Jakub Krček, *Rušení klášterů na Plzeňsku. Kladruhy, Plasy a Chotěšov v době josefínských reforem*, Plzeň 2013). Mimořádných kvalit dosahuje také zdejší barokní fara, která spolu s kostelem utváří neopakovatelný kolorit místa. Ve vsi se dochoval početný soubor historických objektů z okruhu památek lidového stavitelství. V první řadě jde o budovy s roubenými konstrukcemi, které v Žebnici převládaly ještě v období druhé poloviny 19. století. Následná přestavba sídla znamenala zánik řady z nich, přesto např. usedlost čp. 34 patří mezi přední památky svého druhu na severním Plzeňsku. Babina se v písemných pramenech poprvé připomíná k roku 1175, kdy byla v majetku plaského kláštera. V 16. století ji vlastnil Florián Gryspek. Později opět přešla do rukou plaských cisterciáků. Centrem obce je náves přibližně trojúhelníkového tvaru s pravidelně vyměřenou stranou



8



9

Venkovský dům v prostředí města

Součástí historického stavebního fondu Plas, které se z klášterní osady proměnily v průběhu pouhých několika desítek let v město, je vedle areálu klášterních staveb¹⁴ pozoruhodný, dodnes málo poznáný soubor drobných domků, nevelkých chalup a chalupnických usedlostí. Leží v prostředí prakticky všech historických částí Plas, východně, jihovýchodně, jižně a také severozápadně od kláštera. Mnohé z těchto staveb, případně jejich předchůdce, zaznamenala již indikační skica mapy stabilního katastru. Svým stavebním řešením a architekturou se nevymykají zažitým standardům. Roubené konstrukce se zde dochovaly jen v omezené míře (příkladem může být např. čp. 310 v Hutní ulici) a také navazující hospodářské zázemí je obvykle velmi skromné. Zmínit je vhodné zástavbu situovanou jihovýchodně až východně od konventu v prostředí Babinské ulice, především pak v okolí křižovatky cest Babinská – Bohumila Slámy a Potoční. K nejstarším objektům patří stavení čp. 32, vysazené na kratším obdélném půdoryse a kryté sedlovou střechou, při štítech s polovalbou. Budovu, která byla součástí nevelkého, ze čtyř stran uzavřeného dvora, zaznamenala již indikační skica jako spalnou. Později zřejmě došlo k jejímu přezdění. Objekt vznikl nejpozději v průběhu první třetiny 19. století, starší původ včetně přežívání roubených konstrukcí nelze vyloučit. Z větší části se dodnes dochovala i dispozice samotného dvora. Nejpozději v poslední třetině 19. století proběhla přestavba stavení čp. 28 (dnes ulice Bohumila Slámy), ležícího přibližně 90 m východně od předešlého čp. 32. Objekt čp. 28 je přízemní, podlouhlého obdélného půdorysu, trojdílné dispozice komorového typu. Je opatřen sedlovou střechou, při severovýchodním průčelí s polovalbou. Stabilní katastr jej zaznamenal v poloze odpovídající současnému stavu, klasifikován byl ale jako spalný. V hloubce dvora se k roku 1839 nalézal drobný spalný objekt, který ležel v místě, kde dnes nalézáme nevelkou zděnou

stodůlku. V případě stavení čp. 21 (dnes ulice Babinská), ležícího asi 80 m severovýchodně od vzpomínaného čp. 28, lze hovořit o budově ztotožněné se situací zachycenou stabilním katastrem z období 30. let 19. století. Oproti předešlým stavbám byla tato katastrem klasifikována jako nespalná. Třebaže ještě v průběhu 19. století byl objekt zjevně stavebně upravován (např. byl prodloužen severovýchodním směrem a především rozdělen na dvě popisná čísla, čp. 21 /dnes Babinská ulice/ a čp. 77 /dnes Potoční ulice/), uchoval si historizující vzhled a stavební konstrukce, které lze vznikem kláštera do období prvních dvou třetin 19. století. Především čp. 21 lze i přes dílčí adaptační zásahy charakterizovat jako hodnotný doklad vývoje zástavby Plas v období nedlouho po uzavření kláštera (stavba vznikla nejpozději v první třetině 19. století, o něco starší původ však nelze vyloučit). Ve stejném období jako čp. 21 zřejmě vzniklo také sousední stavení čp. 19 (dnes Potoční ulice), ležící od předešlého přibližně 40 m severovýchodním směrem. Také v tomto případě jde o stavbu stabilním katastrem k roku 1839 charakterizovanou jako nespalnou. Objekt je přízemní, krytý sedlovou střechou, při západní a východní straně s polovalbou. Má kratší, avšak širší obdélný půdorys, velmi podobný již výše uvedenému čp. 32 (přibližně 11 × 15 m). Indikační skica mapy stabilního katastru s největší pravděpodobností zaznamenala také blízké stavení čp. 20 (dnes Babinská ulice). Charakteri-

■ Poznámky

západní a severovýchodní až východní. Návsí dominuje nevelká zděná kaple z konce 18. století. Historický stavební fond kromě objektů z období druhé poloviny 19. století až první třetiny následujícího věku doplňuje několik roubených staveb včetně stodoly v čp. 31. Bez zajímavosti není ani někdejší obecná škola čp. 64, vystavěná ve 30. letech 20. století. Horní Hradiště se v písemných pramenech objevuje poprvé k roku 1250, kdy ves vlastnil plaský klášter. V 15. a částečně i 16. století lokalitu drželi páni z Gut-

Obr. 8. Plas, pohled od severu do ulice K Letišti na objekty čp. 211, 115 a 146 (zprava). Jižně od klášterního areálu se za územím Velké louky začala od přelomu 18. a 19. století podél staré cesty na Rybnici utvářet zástavba drobných chalup. Zachycené velkorysejší objekty pocházejí až z přelomu 19. a 20. století. Foto: Karel Foud, 2014.

Obr. 9. Plas, pohled od východu na objekt čp. 54 v ulici K Letišti, který zastupuje stavební produkci patrně již přelomu 18. a 19. století až první poloviny 19. století. Foto: Karel Foud, 2014.

štejna. Ve 20. letech 17. století se vrátila do cisterciáckých držav. Zástavba obce byla ve 30. letech 19. století soustředěna po obvodu návsi nepravidelného tvaru. Dochovaný historický domovní fond reprezentuje roubené stavení v čp. 19 nebo statek čp. 1 s roubenou komorou za obytnou částí. Podle Dobroslav Líbal – Marie Heroutová, *Pasportizace okresů západočeského kraje. Okres Plzeň-sever. Díl I a II*, nepublikovaný strojepis SÚRPMO, Praha 1977; Pavel Valtr, *Návrh Krajinářské památkové zóny Plas. Urbanisticko-krajinářská studie*, nepublikovaný strojepis, Plzeň 1995; Irena Bukačová – Jiří Fák – Karel Foud, *Severní Plzeňsko. Díl I. Domažlice*, 1996; Karel Foud – Tomáš Karel, *Vesnické památkové rezervace a zóny a krajinné památkové zóny v Plzeňském kraji*, Plzeň 2004; Irena Bukačová – Jiří Fák – Karel Foud et al., *Lidová architektura. Okres Plzeň-sever*, Plzeň 2002; Karel Foud, *Vesnice Plzeňského kraje. Okres Plzeň-město a Plzeň-sever*, Plzeň 2010).

14 Areál kláštera plaských cisterciáků je rozsáhlý a zahrnuje řadu význačných staveb, jako je konvent, nemocniční křídlo, prelatura, kostel Nanebevzetí Panny Marie, kostel sv. Václava, zahradní altán, rozlehlý hospodářský dvůr, mlýn, zbytek ohrazení klášterní zahrady a také soubor kamenných soch. Viz Bukačová – Fák – Foud (pozn. 13) a Irena Bukačová, *Architektura Jana Blažeje Santiniho-Aichla na severním Plzeňsku*, Beroun 2012. K širšímu kontextu činnosti plaského kláštera ve zdejší krajině, který souvisí zejména s bohatou sítí dvorů, viz Petr Rožmberský, *Dvory plaských cisterciáků*, Plzeň 2008, nebo Irena Bukačová – Jiří Fák, *Paměť krajiny III. Soupis drobných památek Plaska, Mariánská Týnice* 2008.



10



11



12



13

Obr. 10. Plasy, pohled od severozápadu do ulice Hutní na řadovou zástavbu čp. 65, 68, 70 a 309–315 (na snímku v pozadí vpravo), která se utvořila již před rokem 1839 podél cesty na Horní Hradiště v areálu železné huti čp. 214 zvané Klimentova. Foto: Karel Foud, 2015.

Obr. 11. Plasy, pohled do jihozápadní části města, která je dokladem prorůstání nové zástavby Plas se starší. Pohled od čp. 134 (Manětínská ulice) severovýchodním směrem na objekt školy čp. 280 (ul. Školní). Budovu projektoval ve 30. letech 20. století známý plzeňský architekt Hanuš Zápala. Foto: Karel Foud, 2014.

Obr. 12. Babina, historické jádro obce dotváří také západní strana návsi v čele s kapličkou a domy usedlosti čp. 27 a 51 (zleva). Foto: Karel Foud, 2014

Obr. 13. Babina, pohled od jihu na usedlosti čp. 38, 1, 2 a 3 (zleva). Snímek ukazuje, že charakteristickým znakem zástavby severovýchodní až východní strany návsi v Babině jsou objekty vysazené ve štítové orientaci. Foto: Karel Foud, 2014.

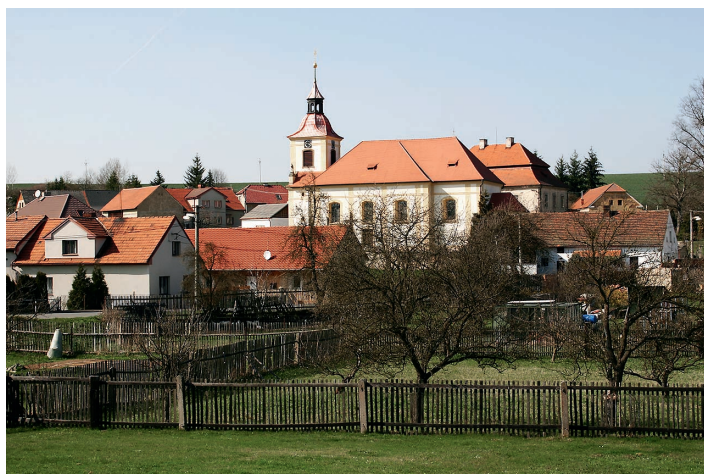
zovala je jako nespalný objekt, k němuž v pozdějším období přilehla od severu po celé jeho délce nehluboká přístavba, která částečně deformovala tvar jeho jinak symetricky řešené sedlové střechy, vybavené při západním štítu polovalbou. Dům má trojdílnou dispozici s přední a zadní světnicí, jeho dosavadní vzhled určovaly stejně jako v případě některých předešlých

objektů adaptační zásahy, realizované v průběhu poslední třetiny 19. století, případně první třetiny následujícího věku. Alespoň stručný výčet staveb, jejichž současnou polohu lze ztotožnit s mapou stabilního katastru v prostoru východně od klášterního konventu, by nebyl úplný bez podlouhlého přízemního stavení čp. 12. Leží vzdálené od konventu přibližně 100 m a k roku 1839 bylo charakterizováno jako spalné. Pravděpodobně v průběhu druhé poloviny 19. století došlo k jeho přezdění, dispozice a především poloha a zastavěná plocha zůstaly bez podstatnějších změn zachovány. Jde o jeden z dalších typických zástupců drobných objektů domkářů a chalupníků, vzniklých již v období na přelomu 18. a 19. století v prostředí blízkém areálu kláštera.

Zatímco o stáří výše popisovaných staveb, popř. o jejich původu lze alespoň polemizovat (většinou jde o stavení malých zemědělců nebo kovářů), s určitou jistotou lze stanovit dobu vzniku u objektů tvořících kolonii drobných domků, vyzdvihnutých v prostředí huti sv. Klimenta situované severozápadně od kláštera při cestě na Horní Hradiště. Z historických pramenů víme, že huť vystavěl nový vlastník panství kníže Metternich v letech 1827–1829. K roku 1839 popisovaná kolonie (dnes Hutní ulice čp. 65,

68, 309 a 310 a dále 69 a 311–315) již existovala, vznikla tedy v rozmezí let 1830–1838 a v původních hmotách přežila až do současnosti, třebaže dosavadní vzhled jednotlivých částí areálu formovaly opakované adaptace, aniž by však narušily základní dispoziční řešení, hmotu a tvary střech.

Indikační skica mapy stabilního katastru Plas z roku 1839 napomáhá také při identifikaci historického stavebního fondu, který se v údolí s klášteřem začal rozvíjet v průběhu poslední třetiny 18. století, případně nedlouho po roce 1800. Jde především o zástavbu ležící při jižním okraji intravilánu města, vymezenou dnes ulicemi K Letišti a K Panholci. Štítovou orientaci většiny zdejších staveb určoval průběh staré cesty vedoucí z Plas na Rybnici (dnes ulice K Letišti). Podle tradice zde v minulosti existovala přepřahací stanice, protože na povozy čekal náročný terén, ve kterém bylo třeba překonat převýšení cca 80 m na necelých 800 m délky komunikace. Dodnes můžeme v lokalitě nalézt řadu budov, které lze ztotožnit se situací zaznamenanou již stabilním katastrem. Týká se to v první řadě drobných chalup čp. 60–63 (jižní část ulice K Panholci) a také objektů čp. 53, 54, 55 a 57 situovaných při východní straně severní části ulice K Letišti. Jde o stavby při-



14

Obr. 14. Žebnice, kostel sv. Jakuba Většího, pohled od jihu. Ves leží v malebné krajině vzdálenou čarou 2,5 km severně od Plas a vyznačuje se rozlehlou návší s vnitřní zástavbou. Foto: Karel Foud, 2014.

Obr. 15. Žebnice, usedlost čp. 34, pohled od východu. Obytné stavení, srub a stodola usedlosti patří do nepočteného, ale přesto zajímavého souboru roubených staveb, který se v Žebnicích dochoval. Foto: Karel Foud, 2014.

zemní, většinou založené na kratším obdélném půdoryse, kryté sedlovými střechami, při štítech s polovalbou. Stavby jsou ve valné většině již zděné, neboť bez výjimky jako nespalné je zachycuje také indikační skica mapy stabilního katastru. Vypovídací hodnota některých z nich je značná, např. čp. 53 a 54 poutají zaslouženou pozornost svým historizujícím vzhledem (podpořeným existencí slohových výplní stavebních otvorů, např. dveří u čp. 53), který bohužel kontrastuje s jejich značně problematickým technickým stavem. Lze se domnívat, že jde o stavební produkci první třetiny 19. století, o něco starší původ (70.–80. léta předešlého století) však vyloučit nelze,¹⁵ stejně jako fakt, že mohou být výsledkem nějakého původně většího urbanistického záměru.

Velmi starého původu (přinejmenším období před pořízením stabilního katastru) je také objekt čp. 43 v dnešní Zahradní ulici a dále čp. 44 a 45 v Luční ulici. Je situován při východní straně nejseverněji položené části původní cesty vedoucí z Rybnice do Plas. Stabilní katastr ho zaznamenal jako nespalný, rozdělený na tři popisná čísla. Je přízemní, podlouhlého obdélného půdorysu, kryté sedlovými střechami, při severozápadní straně členěnými polovalbou. Především čp. 44 a 45 prodělala již v minulosti rozsáhlejší adaptační zásahy, zatímco vyšší stupeň autenticity si uchovala severozápadněji položená část stavení (čp. 43, Zahradní ulice). Neméně zajímavý je také objekt čp. 46 v Luční ulici, stojící v těsném sousedství s řadovým domem čp. 43–45. Jedná se o přízemní stavbu



15

založenou ve svažitém terénu. Má obdélný půdorys a mansardovou, při štítech zvalbenou střechu. Stabilní katastr budovu zaznamenal jako nespalnou. Obdobně bylo k roku 1839 klasifikováno stavení čp. 42 v Zahradní ulici, třebaže si jako jedno z mála budov na území celé krajinné památkové zóny Plasko uchovalo dodnes viditelné roubené konstrukce. Stavba trojdílné dispozice komorového typu má střechu řešenou obdobně jako předešlé budovy, tedy sedlovou, při štítech s polovalbou.

Závěrem

Historický lidový stavební fond severního Plzeňska je různorodý a zahrnuje stavby komorového i chlívního typu. Nalézt zde můžeme jak stavby roubené, tak hrázdné, zděné z kamene i cihel. Drtivá většina dnešních měst a městeček na Plzeňsku vzešla z malých osad či vesnic a Plasy jsou toho jen dokladem. Rozlehlé údolí s klášteřem jako by bylo od samých prapočátků sídla zapovězené ruchu světského života. Roku 1785 byl cisterciákům pobyt ve zdech zdejšího kláštera úředně zapovězen. Někdejší klášterní panství později kupuje Lothar Metternich a pomyslně startuje další etapu rozvoje lokality. Přestože značná část zdejšího domovního fondu je již novodobá, resp. pochází až z 20. století, dochovala se v prostředí města pozoruhodná kolekce objektů z okruhu lidového stavitelství, vyzdvížená ještě v období před pořízením stabilního katastru. Většina těchto skoro 200 let starých budov prodělala již v minulosti opakující se adaptace, nic z toho ale neubírá mnohým z nich na památkové kvalitě a vypovídací hodnotě. Předešlé řádky si nekladou za cíl zevrubně seznámit čtenáře s jejich stavební historií, spíše na ně chtějí přinejmenším poukázat a podpořit zájem o jejich zachování. Přestože krajinná památková zóna Plasko zahrnuje de facto jen údolí s městem, dotýkají se její hranice několika vesnických sídel v okolí, např. Babiny, Žebnice, Horního Hradiště a Nebřezin. V případech prvních dvou se již ve středověku

zformoval typický návesní prostor, dodnes obklopený řadou hodnotných lidových staveb. Potenciál krajiny v okolí Plas je značný a jeho ochrana zahrnuje kromě jiného také mezioborovou diskusi o revizi rozsahu hranic dosavadní krajinné památkové zóny Plasko. Ta by v případě rozšíření mohla v budoucnu pojmut nejen všechny vzpomenuté vesnické lokality, ale také prostředí klášterního dvora Sechutice a navazující krajinu s památkou nadregionálního významu – proboštstvím v Mariánském Týnci u Kralovic. Zachování charakteru kulturní krajiny Plaska by mělo být cílem nejen památkové péče, resortu životního prostředí, ale i urbanistů, místní správy a samosprávy, aktivistů a dalších stran, kterým leží na srdci kvalitativní rozvoj regionu při respektování hodnot území včetně historického stavebního fondu, zeleně a typického krajinného rázu. Lze jen doufat, že pomalými kroky se přes památkovou ochranu jednotlivých staveb, ochranné pásmo kláštera a vyhlášení krajinné památkové zóny postupně dospěje do situace, kdy celá oblast, v minulosti formovaná zásahy plaských cisterciáků, bude užívat takové ochrany, jakou si právem zasluhuje. Odkaz minulosti k tomu zavazuje nejen nás, ale i budoucí.

Článek vznikl v rámci výzkumného projektu Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón (kód projektu DF12P010VV001), financovaného z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI).

■ Poznámky

15 Některé stavby ležící dnes v prostředí ulic K Letišti a K Panholci zaznamenala s největší pravděpodobností již mapa tzv. I. vojenského mapování – josefského. Týká se to v první řadě zástavby v severní části lokality, soustředěné kolem ulice K Letišti (např. čp. 53, 54, 55).